

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЗНАК ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Куликович А. Ю.

У статті визначено основні ознаки особи злочинця. Проаналізовано значення психологічних ознак особи злочинця для кримінально-правової кваліфікації злочинів. Розглянуто групи злочинів, де психологічні ознаки особи злочинця відіграють вирішальне значення. До них зараховано насильницькі злочини, вчинені з особливою жорстокістю, злочини, вчинені на ґрунті залежності (алкогольної, наркотичної, токсичної, ігрової), злочини осіб, що мають психічні відхилення чи аномалії (які є підставою для визнання їх обмежено осудними), злочини на ґрунті фанатизму чи ксенофобії (у сфері порушення свободи віросповідання, тероризм), злочини, вчинені у стані сильного душевного хвилювання та інших релевантних станах. Визначено психологічні дефекти особи злочинця.

Ключові слова: особа злочинця, психологічні ознаки, психологія, особистість, кримінальне законодавство, злочин.

В статье определены основные признаки личности преступника. Проанализировано значение психологических признаков личности преступника для уголовно-правовой квалификации преступлений. Рассмотрены группы преступлений, где психологические признаки личности преступника играют решающее значение. К ним отнесены насильственные преступления, совершенные с особой жестокостью, преступления, совершенные на почве зависимости (алкогольной, наркотической, токсической, игровой), преступления лиц, имеющих психические отклонения или аномалии (которые являются основанием для признания их ограниченно вменяемыми), преступления на почве фанатизма или ксенофобии (в сфере нарушения свободы вероисповедания, терроризм), преступления, совершенные в состоянии сильного душевного волнения и других релевантных состояниях. Определены психологические дефекты личности преступника.

Ключевые слова: личность преступника, психологические признаки, психология, личность, уголовное законодательство, преступление.

The article defines the main features of the person of the offender. The significance of the psychological features of a person of a criminal for criminal-legal qualification of crimes is analyzed. Groups of crimes are considered, where psychological features of the offender's personality play a crucial role. These include violent crimes committed with particular cruelty, crimes committed on the basis of addiction (alcohol, drugs, toxic, gambling), crimes of persons with mental disabilities or anomalies (which are the basis for recognizing them as limited in charges) or xenophobia (in the sphere of violation of freedom of religion, terrorism), the commission of crimes in a state of strong emotion and other relevant states.

It is noted that the identity of the offender must be spoken in the case when it comes to a certain system of criminal acts. This is due to the fact that the person is formed in the process of activity (in particular criminal). The commission of criminal acts affects the psychological structure of the individual, the emergence of an anti-social orientation (setting).

Practice proves that we can not restrict ourselves only to the statement by the court of the appointed form and the size of the punishment and the mere performance of the latter. We must try to influence this person in such a way as to qualitatively change its worldview and legal thinking, attitude, consciousness, hierarchy of value series, and generally raise personal development to a new level.

It is worth noting that at present, serious murders are a serious social danger. The psychology of the ordered murder is characterized by a complex chain of interactions: the customer – the performer, or the customer – the intermediary – the performer, or the customer – several intermediaries – the performer.

Key words: person of the offender, psychological signs, psychology, personality, criminal law, crime.

Постановка проблеми та її актуальність. Особистість злочинця характеризується виникненням певних змін (вад) у її психологічній структурі. Змінам піддаються ціннісні орієнтації, потреби, схильності, переконання. Виникають негативні риси характеру: жорстокість, озлобленість, жадібність, боягузтво тощо [6, с. 313].

Особистість злочинця не тільки є, вона потребує поглибленого дослідження. Саме тому необхідно погодитися з А.Ф. Зелінським, який стверджує, що особистість злочинця – альфа і омега кримінальної психології, її наріжний камінь. Людина, яка порушила кримінальний закон, є автором злочину, а її «справа» перетворює громадянина на злочинця, який відкидається суспільною свідомістю [2, с. 9]. У злочинців у процесі злочинної діяльності виробляються своєрідні вміння та навички, звички й схильності, тобто «злочинний» почерк. Схильність до скоєння злочинів певним способом – передумова злочинної професіоналізації. Знання специфіки способів професійної злочинної діяльності – ключ до виявлення винних.

Про особистість злочинця необхідно говорити в тому разі, коли йдеться про певну систему злочинних дій. Це зумовлено тим, що особистість формується в процесі діяльності (зокрема, злочинної). Здійснення злочинних дій позначається на психологічній структурі особистості, виникненні у неї антигромадської спрямованості (установки).

Без сумніву, знаючи загальні характеристики злочинців, їхні особливості та типологічні риси, не можна водночас забувати, що в будь-якій сфері практичної діяльності із протидії злочинності – профілактиці, розслідуванні злочинів, розкритті, розгляді кримінальних справ у суді, призначенні кримінального покарання, виправленні та перевихованні злочинців – співробітник правоохоронного органу завжди має справу з особистістю. Тому у всіх випадках він зобов'язаний мати на увазі індивідуальну неповторність кожного конкретного підозрюваного, обвинуваченого, засудженого.

Для практики запобігання злочинності, особливо для індивідуальної профілактики і розслідування злочинів, важливим є розглянути ті чинники, що «наявні» в самій

особистості, в її психології, а не в зовнішніх обставинах, оскільки основним об'єктом попереджувальних зусиль є людина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти цієї проблеми в різний час досліджували такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Ю.М. Антонян, В.Н. Бурлаков, Я.І. Гилінський, Г.Н. Горшенков, А.І. Долгова, П.А. Кабанов, В.Н. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, В.В. Лунєєв, В.А. Номоконов, Д.А. Шестаков, А.М. Яковлев та інші.

Мета статті полягає у дослідженні психологічних ознак особистості злочинця як кримінологічного поняття, що містить сукупність типових психологічних і етичних якостей індивіда, які формуються внаслідок учинення злочинів.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права традиційно вважається, що категорія «особа злочинця» є більш об'ємною, ніж суб'єкт злочину, та розглядається переважно в межах кримінологічних досліджень. «Суб'єкт злочину» є більш вузькою конкретною кримінально-правовою категорією, яка охоплює окрему групу ознак, необхідних для обґрунтування кримінальної відповідальності, має безпосереднє законодавче закріплення. Навпаки, особа злочинця є категорією більш соціальною, яка відображає сутність особи, має складний комплекс ознак, властивостей, рис, зв'язків, що відбивають індивідуальні особливості та життєві фактори, покладені в основу формування злочинної поведінки.

Ознаки особи злочинця утворюють категорію структури особи злочинця. Складниками структури є такі групи ознак:

1) біофізіологічні (стан здоров'я, особливості фізичної конституції, природні властивості нервової системи, генетичні особливості);

2) соціально-демографічні (стать, вік, національність, сімейний стан, трудова зайнятість, стан фізичного чи психічного здоров'я);

3) соціально-рольові (рівень матеріального забезпечення, належність до міського чи сільського населення, рівень освіти, соціальний статус, участь у соціальному житті громади тощо);

4) морально-психологічні (рівень інтелекту, потреби, світогляд, схильності особи, здібності, звички, інтереси, способи забезпечення потреб, ставлення до норм моралі та правових норм, емоційний стан, темперамент, вольові якості, інтелектуальний рівень особи);

5) кримінально-правові (повторність, психічні розлади чи аномалії);

6) кримінологічні (індивідуальні, групові та типологічні ознаки особи) [4, с. 175].

Психологічні ознаки, серед яких – психоемоційний стан, темперамент і вольові якості особи, інтелектуальний рівень, наявність аномалій, обов'язково впливають на формування мотивації злочину та визначають поведінку особи в момент вчинення та після вчинення злочину. У цьому контексті психологічні ознаки поділяють на три групи:

– інтелектуальні ознаки (рівень розумового розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широта чи вузькість поглядів, зміст і різноманіття інтересів тощо);

– емоційні властивості (сила, врівноваженість і рухливість нервових процесів – темперамент, динамічність почуттів, ступінь емоційного збудження, динаміка реакцій на подразники та складні ситуації, постійність чи мінливість переживань особи);

– вольові властивості особи (здатність регулювати свою діяльність, приймати та реалізовувати рішення, досягати мети). Такі ознаки встановлюються в межах ознак цілеспрямованості, послідовності, ініціативності, стійкості, витриманості, витримки, рішучості, енергійності особи, інших аналогічних чи протилежних властивостей [1, с. 53-55].

Зазвичай психічні ознаки суттєво не впливають на процес притягнення до кримінальної відповідальності, і лише аномальність особи створює підстави для їх особливого визнання (у разі неосудності або обмеженої осудності). Проте звичайні психолого-психічні ознаки особи злочинця менш досліджені, а тому ступінь їх урахування судом значно менший, особливо під час призначення покарання, звільнення від нього чи від кримінальної відповідальності.

У структурі сучасної злочинності можна виділити групи злочинів, де психологічний складник відіграє чи не вирішальне значення. Наприклад, насильницькі злочини, вчинені з особливою жорстокістю, злочини, вчинені на ґрунті залежності (алкогольної, наркотичної, токсичної, ігрової), злочини осіб, що мають психічні відхилення чи аномалії (які є підставою для визнання їх обмежено осудними), злочини на ґрунті фанатизму чи ксенофобії (у сфері порушення свободи віросповідання, тероризм), вчинення злочинів у стані сильного душевного хвилювання та інших релевантних станів (вбивство матір'ю новонародженої дитини під час пологів, вбивство у разі перевищення меж необхідної оборони тощо) [3, с. 46-52].

Водночас будь-який інший злочин, де так очевидно не виявляється психологічний складник злочину, так само як і особа, що його вчинила, є індивідуальним, особливим, винятковим. Злочинець, як і кожна людина, – Ното Unicus (людина унікальна), складне біопсихосоціальне явище. Відповідно, індивідуальними, єдиними у своїй неповторності є вчинок людини (у цьому контексті злочинний), мотиви, що спонукали до його вчинення, нарешті людина, яка його здійснила. Тому адекватно унікальним має бути також підхід до такої особи під час встановлення характеру та виду (строку, розміру) кримінально-правового впливу на неї з боку суспільства.

Практика доводить, що не можна обмежитися лише констатацією судом призначеного виду та розміру покарання та простим виконанням останнього. Треба намагатися так вплинути на особу, щоб якісно змінити її світосприйняття та праворозуміння, світовідчуття, самосвідомість, ієрархію ціннісного ряду, загалом – підняти на новий рівень особистісний розвиток.

Саме такий унікальний, особистісний підхід може завадити вчиненню нового злочину, зупинить особу від протиправної поведінки. Щоб стався такий позитивний вплив, треба визначити умови впливу. Першою умовою є пізнання особи, яка вчинила злочин, пізнання її зовнішнього та внутрішнього життя. Далі, треба визначити причини протиправної поведінки людини, визначальний поштовх такого вчинку або діяльності. Нарешті, необхідно вирішити питання про доцільність покарання та його кількісні показники з урахуванням бажаного впливу на особу та негативних впливів, що супроводжують його виконання.

Звісно, цей підхід може бути забезпечений за допомогою експертів і спеціалістів у галузі судової

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

медицини та психіатрії, суїцидології, кримінальної психології, виправної педагогіки, психопатології, віктимології тощо [5, с. 37].

Вказані індивідуальні дані про особу, їх прояв у злочині, перспективний вплив на процес покарання повинні утворювати психолого-соціальну документацію кримінального провадження та бути її невіддільною частиною. Можна зауважити, що це складно або навіть неможливо, утопічно, але іншого підходу немає. В основі злочину – людина.

Ознаки особи злочинця є взаємозалежними, вони органічно поєднані, утворюючи єдиний соціально-біологічний зміст людини. Справді, соціально-психологічні, біофізичні, юридичні та інші ознаки, навіть ті, які переважно є за межами складу злочину, впливають на злочин, відображаються в ньому. Ці ознаки через їх різноманіття унеможливають формулювання єдиної законодавчої категорії особи злочинця, але обов'язково повинні досліджуватися, встановлюватися та враховуватися судом під час визначення правових наслідків злочину на етапі індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання або їх виключення.

Варто зазначити, що сьогодні серйозною соціальною небезпекою є замовні вбивства. Психологія замовного вбивства характеризується складним ланцюгом взаємодій: замовник – виконавець, замовник – посередник – виконавець або замовник – декілька посередників – виконавець.

Є різні типи виконавців замовного вбивства (кілерів). Вони можуть бути поділені на виконавців-дилетантів і виконавців-професіоналів. Наймані вбивці-професіонали, у свою чергу, підрозділяються на вбивць-одинаків, які виконують замовлення час від часу, і вбивць, які перебувають на постійному утриманні того чи іншого злочинного угруповання. Вони здійснюють вбивство групою кількістю по дві-три особи.

Психологічні особливості має особистість виконавця замовного вбивства, для якої основний мотив діяльності – не лише користь, але й досягнення професійного результату.

Професійних виконавців замовних убивств пропонується умовно позначити як:

1) «соціопатичних», до яких належать особистості з явними дефектами психічної діяльності, в межових станах;

2) «категорію інфернального досвіду» – ветерани бойових дій, колишні засуджені особи з низьким соціальним статусом. Убивця-професіонал йде на справу, якщо відчуває 99 % гарантію власної безпеки. Він володіє досить високими навичками в «мистецтві» вбивати людей, використовує найсучаснішу техніку стеження та радіозв'язку, проводить заходи щодо підготовки вбивства. Ніхто і ніколи не повинен запідозрити в ньому ліквідатора. Він повинен бути неяскравим, непомітним, таким, який розчиняється в натовпі.

Висновки. Отже, у психології особистості злочинця розрізняють певного роду дефекти:

1) дефекти індивідуальної правосвідомості (соціально-правовий інфантилізм, правова непоінформованість, соціально-правова дезінформованість, правовий нігілізм (негативізм), соціально-правова безкультурність);

2) патологія потребової сфери особистості;

3) дефекти в особових установках;

4) дефекти психічного розвитку (спостерігаються майже у 50 % засуджених).

Література

1. Еникеев М.И. Юридическая психология: учебник. М.: «НОРМА-ИНФРА-М», 1999. С. 53-55.
2. Зелинский А.Ф. Криминальная психология. К.: «Юринком Интер», 1999. С. 9.
3. Ковалев А.Г. Психологические основы исправления правонарушителя. М.: «Юридическая литература», 1968. С. 46-52.
4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / За заг. ред. В.В. Голіни. 2-е вид. перероб. і доп. Х.: «Право», 2009. 288 с.
5. Петрова А.С. Психологическая классификация личностей. М., 1927. С. 37.
6. Попович О.В. Соціально-психологічна характеристика особистості злочинця. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 313-317.

*Куликович А. Ю.,
здобувач
Харківського національного університету
внутрішніх справ,
лікар-психіатр*